

Чубіна Т. Д.,
д.і.н., професор, Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України,
м. Черкаси, Україна

РІД ПОТОЦЬКИХ В УКРАЇНІ (ТУЛЬЧИНСЬКА ЛІНІЯ): СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

Людина є елементом будь-якої форми соціальності, від найпростіших спільнот до сучасних цивілізаційних та політичних суперсистем. Тому погляд на історичні процеси, на суспільство не відокремлений від вивчення окремих особистостей і династій. У цій статті мова йде про стан наукової розробки проблематики, пов'язаної з вивченням роду Потоцьких, зокрема, його тульчинської лінії.

Ключові слова: біографія, сімейна історія, знакова постать, рід, графи Потоцькі, герб Пилява, тульчинська лінія, магнат.

Чубина Т. Д.,
Академия пожарной безопасности имени Героев Чернобыля,
г. Черкассы, Украина

РОД ПОТОЦКИХ В УКРАИНЕ (ТУЛЬЧИНСКАЯ ЛИНИЯ): СОСТОЯНИЕ НАУЧНОЙ РАЗРАБОТКИ ПРОБЛЕМЫ

Человек является элементом любой формы социальности, от простых сообществ к современным цивилизационным и политическим суперсистемам. Поэтому взгляд на исторические процессы, на общество не отделен от изучения отдельных личностей и династий. В этой статье речь идет о состоянии научной разработки проблематики, связанной с изучением рода Потоцких, в частности, его тульчинской линии.

Ключевые слова: биография, семейная история, знаковая фигура, род, графы Потоцкие, герб Пилява, тульчинская линия, магнат.

Tetiana Chubina,
Chornobyl Heroes Academy of Fire Safety,
Cherkasy, Ukraine

POTOCKI FAMILY IN UKRAINE (BRANCH OF TULCZYN): STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT ISSUES

A man is an element of any form of sociality from the earliest community to the modern civil and political super system. That is why this view to the historical processes, society is inseparable from studying of some persons and families.

This article is about the state of the scientific research issues related to the study of the Potocki family, particularly the branch of Tulczyn.

The systematization of the Ukrainian and foreign historians' research works determined that the history of the Potocki family's branch of Tulczyn is still not researched enough and therefore it is relevant to scientific research.

The elucidation of the Potocki family's role and place in the history of Ukraine of the 18th – the first half of the 19th centuries should be classified according to the certain criteria of the reflection of the separate aspects organized by thematic orientations.

Key words: biography, domestic history, sign figure, family, counts Potocki, coat of arms of Pilyava, tulchin line, magnate.

Систематизація праць вітчизняних і зарубіжних істориків дозволила з'ясувати, що історія тульчинської лінії Потоцьких дотепер залишається малодослідженою, а отже, актуальною для наукового пошуку. Висвітлення місця і ролі Потоцьких в історії України XVIII – першої половини XIX ст. доречно класифікувати за певними

критеріями відображення окремих напрямів, організованих за тематичною спрямованістю. Отже, залежно від змісту окремих аспектів, що аналізувалися в наукових працях, можна виокремити п'ять груп досліджень.

Першу групу становлять узагальнюючі фундаментальні праці українських [28; 29; 33; 35; 36; 165], російських [37; 61; 80; 95] та зарубіжних науковців [34; 179; 180; 182; 183; 185; 186; 191; 192; 193; 195; 197; 200; 202; 203; 204; 205; 208; 216; 218; 224; 225; 226; 243; 245; 246; 247; 248; 254; 262] з історії Польщі та історії південних і західних слов'ян; з огляду на те, що Потоцькі – знаний магнатський рід Речі Посполитої, розкриття досліджуваної проблеми неможливе без ґрунтовного вивчення загальних праць з історії сусідньої держави.

До *другої групи* належать студії, в яких ідеться лише про окремих представників фамільного клану Потоцьких. До цієї групи належить література, написана в різні часи переважно зарубіжними авторами з різних світоглядних позицій.

Уважаємо за доцільне зосередити увагу на найбільш оригінальних та інформативно змістовних дослідженнях, що стосуються переважно Станіслава Щенсного Потоцького і його третьої дружини Софії, а побіжно – й інших членів роду. Так, стаття Матіаса Берсона, вміщена у варшавських «Клосах» 1868 р., ідеалізувала третю дружину Щенсного. Берсон стверджував, що славетна пані Потоцька походила зі знатного аристократичного грецького роду, її виховував у Стамбулі французький посол на прізвище Дю Барі, що, як відомо, суперечить дійсності.

Поворотним пунктом у вивченні історії представників родини Потоцьких стали праці Антонія Юзефа Ролле, лікаря, який жив у Кам'янці-Подільському і час від часу друкував історичні нариси під псевдонімом «Д-р Антоній Ю.» У 1869-1893 рр. Ролле опублікував кілька десятків праць та історичних оповідань, присвячених передусім історії Поділля в XVII та XVIII ст.; то був результат багаторічних пошуків в архівах і численних бібліотеках магнатських дворів на колишніх східних рубежах Речі Посполитої. У XIX ст. ці праці користувалися великою популярністю, ще й нині їх високо оцінюють

деякі дослідники і популяризатори історії [174; 175; 176]. Однак при уважнішому аналізі праці Ролле викликають в історика суперечливі оцінки. Автор і справді виклав у них величезну кількість інформації, що базується на джерелах і документах, нині вже втрачених або недоступних для дослідників. Але справедливим є й те, що він, як ніхто інший, применшив історичну цінність джерел завдяки своєму специфічному методу дослідника і письменника, який полягає в прикрашанні оповіді фантазією і вигадкою скрізь, де йому бракувало конкретної інформації. Маючи доступ до багатьох надзвичайно цікавих історичних матеріалів, Ролле нерідко обходив мовчанням важливі факти, які, на його думку, компрометували родини з історичними прізвищами, натомість, пишучи про представників нижчих страт, не вагався додавати колоритних узагальнень скрізь, де для довершення розповіді, як йому здавалося, потрібен якийсь цікавий анекдот або пікантна подробиця. Усі ці закиди повною мірою стосуються трьох праць Ролле, присвячених здебільшого або загалом історії роду Потоцьких, і зокрема Софії Главані: «Тульчинський двір», «Доля красуні» та «Фатіма», що їх, на жаль, деякі дослідники й досі вважають опрацюванням історичних джерел та цілком вірогідними [113].

Щоправда, праці Ролле були першими біографічними студіями про Софію Потоцьку, які взагалі базувалися на якихось джерелах і повністю подавали її життя, що, певна річ, значно зрушувало вперед дослідження про неї. Але той факт, що Ролле мав доступ до Тульчинського архіву, дезорієнтував науково-історичну думку; припускали, що автор, якого цінують за численні, зовні такі досконалі історичні нариси, майстерно використав доступні для нього матеріали і завдяки цьому його праці містять беззаперечні, фактичні усталення. Таким чином, до популярної та навіть суто наукової літератури потрапляли численні помилки, навіть вигадки, які з того часу періодично повторювалися, коли йшлося про біографії Потоцьких.

Ще за життя Ролле з'явилися публікації, які, щоправда, стисло, але досить

точно змальовували початковий період історії Софії Потоцької. У 1879 і 1880 рр. на сторінках паризького географічного часопису «Revue de Géographie» було опубліковано уривки спогадів версальського дипломата Александра д'Отеріва, який познайомився із Софією в Яссах у 1785 р. Він перший подав інформацію про подорож Софії зі Стамбула до Кам'янця на початку 1779 р., тим самим спростовуючи твердження, нібито вона їхала до Польщі разом із місією Боскампа [800]. За кілька років румунський історик Еудоксіу де Урмазакі в матеріалах до історії Молдови і Волощини в XVII – XIX ст. поміж іншого опублікував реляцію члена штабу Потьомкіна під час російсько-турецької війни 1788–1791 рр., генерала Андрольта Ланжерона, в якій називалася майже точна дата народження Софії (1761 р., насправді ж – 1760), її соціальне походження і, нарешті, обставини, за яких її привезено до Польщі [198]. На цій підставі в 1893 р. [255] про Софію писав відомий польсько-російський історик Казимеж Валішевський, піднімаючи завісу над правдивою версією її юності.

І все ж вигадки Ролле впродовж багатьох років повторювали майже всі автори, які писали про непересічну історію цієї уславленої грекині. У популярних статтях викладався зміст нарису «Доля красуні», до нього часто додавалися нові, інколи просто кумедні, вигадки і ризиковані інтерпретації. Характерним прикладом цього може служити стаття Антонія Урбанського, надрукована 1925 р. в одному з популярних варшавських тижневиків; повторюючи версію Ролле, Урбанський неправдиво подав хроніку подій [253].

Популяризації приватного життя Щенсного Потоцького, а у зв'язку з цим і життя його родини, певною мірою сприяла публікація Адамом Чартковським у 1925 р. збірника фрагментів різноманітних спогадів та рукописних повідомлень під назвою «Володар Тульчина. Спогади про Станіслава Щенсного Потоцького, його родину і садибу». Ця публікація не втратила свого значення ще й сьогодні, роблячи доступнішими для нас матеріали, що ґрунтуються на першоджерелах, однак нічого нового стосовно проблеми, яка нас

цікавить, не додала, оскільки зібрана в ній інформація була давно вже відомою. Утім, Чартковському не вдалося розшукати кілька цікавих і неопублікованих джерел, які могли б долучити багато деталей до історії життя і Станіслава Щенсного Потоцького, і його синів [188].

У 1936 р. Ян Котт опублікував велику статтю, яка, по суті, являла собою переказ французького рукопису Боскампа [184], в якому з-поміж іншого містяться спогади про Софію Главані. Але треба констатувати дуже поверхове використання ним документа; численні помилки і неточності свідчать про те, що Котт не надто уважно ознайомився з рукописом. Ян Котт наполягав на виданні повного тексту щоденникових записів Боскампа, але напередодні Другої світової війни справа до цього не дійшла. І лише в 1963 р. автор книжки опублікував і французький оригінал цього твору, і свій польський його переклад на основі буквального перекладу, який на замовлення видавництва виконав Станіслав Відлак [207]. Таким чином, історія юності гречанки – майбутньої дружини Щенсного Потоцького стала доступною для читацького загалу.

Між 1936 і 1963 рр. нових відомостей про життя Софії та Станіслава Щенсного Потоцького практично не додалося. Історію Потоцьких намагалася подати по-своєму М. Ю. Вельопольська, автор численних нарисів на моральну тему, присвячених насамперед жінкам, що прославилися в минулому, але вона повторила всі помилки своїх попередників [256]. У цікавому дослідженні про батька і матір Щенсного Потоцького і його молодість, виданому 1939 р., Ян Чернецький пише також про третю дружину володаря Тульчина, але слідом за Ролле повторює більшість помилок і вигадок [189]. Ян Рейхман, оповідаючи в 1959 р. про «Польське життя в Стамбулі у XVIII столітті», спробував зібрати та критично дослідити різноманітні розповіді про походження і життя Софії Потоцької, однак занадто довірливо поставився як до нарису Котта, так і до давніх студій Ролле, що не дозволило йому з'ясувати всі непорозуміння і заплутаності [228].

У 1962 р. побачила світ популярна книжка Донати Цепенько-Зелінської

«Корольки в Тульчині» [187]. Хоча авторка і використала деякі архівні джерела, вона, на жаль, беззастережно повірила в усе те, що написав свого часу Ролле. Дослідження містить численні та вражаючі неточності, просто-таки фактографічні помилки, які стосуються діяльності Щенного Потоцького, політичних подій 1776 і 1795 рр., загально-суспільного, культурного і побутового тла.

Останньою спробою наблизити постать Софії Главані до широкого читацького загалу був нарис Антонія Гурського, надрукований у тижневику «Куліси» [199]. Своєю науковою цінністю ця праця поступалася навіть перед книжкою Цепенько-Зелінської. Автор також пішов слідом за Ролле, але, крім того, широко і некритично використав на подив плутані, повні вигадок і фантазування розповіді Ю.У. Немцевича [219; 220; 221]. Цей нарис не мав нічого спільного зі справжньою історією сім'ї Потоцьких.

Найбільш ґрунтовними на сьогоднішній день є дослідження польського історика Єжи Лоека. Так, його монографія «Історія прекрасної бітинки» присвячена цікавій постаті кінця XVIII – початку XIX ст. Софії Главані-Вітт-Потоцької [88; 209]. На основі історичних документів тих часів автор подає широку панораму епохи; характеризуючи постать Софії Потоцької, польський історик побіжно звертає увагу і на особистість Станіслава Щенного Потоцького. Унікальні матеріали до цієї книги допомагала зібрати неординарна особистість, талановитий учений – Надія Віталіївна Суровцова. У передмові до «Історії прекрасної бітинки» Єжи Лоек пише: *«Під час кількарічних пошуків першоджерел і праці над цією книжкою автор зустрів найцирішу зацікавленість, безкорисливу і дуже доречну допомогу передусім із боку однієї особи. Це доктор Надія Суровцова, глибокий знавець історії України XVII і XVIII століть, велика шанувальниця парку «Софіївка». Без багатой інформації архівного характеру і першоджерел, здобутих завдяки сприянню доктора Суровцової, ця книжка наполовину втратила б свою цінність. І тут я складаю їй свою найцирішу подяку за цю допомогу, яка стане добрим прикладом співпраці польських й українських істориків у дослідженні проблем, що стосуються*

спільного минулого обох наших народів» [88, с. 22]. Загалом, у цій монографії автор намагався подати всі беззаперечні факти з життя Софії Главані та належними джерелами обґрунтувати свої припущення. Попри це, багато фрагментів й аспектів її життя та діяльності залишилися таємницею. Неординарній долі одного із синів Станіслава Щенного Потоцького – Мечислава – і його дітей присвячене дослідження Є. Лоека «Нащадки Щенного» [958]. Заслужують на увагу й ті праці польського історика, де розкривається тло епохи, на яку припадає найбільш активна політична діяльність Потоцьких [210; 211; 212; 213; 214; 216].

Серед українських дослідників роду Потоцьких оригінальністю виділяються генеалогічні розвідки І. Кривошеї [69; 74].

У 2007 р. побачив світ перший в Україні бібліографічний словник В. Колесник «Відомі поляки в історії Вінниччини» [48], в якому значний масив матеріалу присвячений магнатам Потоцьким. Це перше видання такого типу в межах України, що сприяє не лише кращому знайомству з історією і культурою народу-сусіда, а й ширшому і глибшому розумінню вітчизняної історії.

Третю групу досліджень становлять роботи, в яких науковці торкаються суспільно-політичних і соціально-економічних аспектів, пов'язаних з українськими маєтностями Потоцьких.

У працях В. Смолія [122], М. Кояловича [60], Е. Сташевського [126], А. Корнілова [42], П. Кулаковського [78] аналізується ситуація на Правобережній Україні в період розподілів Речі Посполитої, порушується питання суспільного розвитку південно-західних губерній.

Наукові розвідки, присвячені польському повстанню 1830-1831 рр. та суспільному розвитку 30-60 рр. XIX ст., представлені роботами М. Окунева [101], М. Орлова [102], В. Дьякова, В. Зайцева, Л. Обушенкової [27] та ін.

Український дослідник І. Кривошея вивчав проблеми демагнатеризації володінь Потоцьких на Правобережній Україні, досліджував маєтності Потоцьких на Уманщині. Сьогодні це є одні з найцікавіших робіт в історії України з досліджуваної

тематики, що стосуються переважно соціально-економічних аспектів [64; 70; 71; 72; 73; 76; 77].

Н. Темірова вперше простежила зміни в соціально-економічному становищі поміщиків українських губерній, що входили до складу Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. На основі широкого кола джерел нею показано економічне підґрунтя еволюції поміщицтва в напрямку від стану до класу, переглянуто традиційно негативну оцінку місця поміщицтва в економічному житті дореволюційної України, звернуто увагу на національний склад поміщиків, зокрема польського походження, серед яких виділено й Потоцьких [131; 132; 133; 134].

Характер господарської діяльності родин Потоцьких і Сангушків у Волинській губернії показано в роботах В. Павлюка [105; 106], у яких автор вивчив вплив великих господарств на розвиток краю.

Дослідженню проблем функціонування великих поміщицьких маєтків у контексті соціально-економічної трансформації на Правобережній Україні присвячено роботи О. Лобко [82; 83; 86; 87]. На основі широкого кола архівних джерел та літератури автор досліджує комплекс маєтків родини Потоцьких, встановлює обставини переходу володінь від одного власника до іншого; вивчає питання про вплив родини Потоцьких на соціально-економічну історію Правобережжя; простежує динаміку кількісних і якісних змін у маєтках Потоцьких; показує їх роль у становленні та розвитку окремих галузей промисловості.

Серед досліджень польських істориків доречно виділити роботи В. Серчика [232; 233], які й сьогодні залишаються єдиним комплексним опрацюванням документації магнатських маєтків Подільського воєводства другої половини XVIII ст. Дотичними до тематики дослідження є роботи Б. Смоленської [235; 236], І. Рухлікової [230; 231], П. Вітовського [259; 260].

До *четвертої групи* доцільно віднести численні напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених, у яких досліджені різноманітні культурологічні аспекти, пов'язані з тульчинською лінією Потоцьких.

Так, в українській та зарубіжній історіографії майже не вивченим залишається

питання про виникнення і трансформацію польських приватних театрів. Окремі аспекти цієї проблеми знайшли відображення в працях А. Веселовського [13], Д. Антоновича [5; 6; 7; 177], С. Баженової [8] та ін. [124; 190; 217; 234; 257]. Дослідженню приватного театру Потоцьких у Тульчині присвячена розвідка польського вченого Р. Соболя [237].

Біографічний аспект, пов'язаний із Тульчинською бібліотекою, досліджений вельми ґрунтовно. Неодноразово увагу дослідників привертали представники тульчинської гілки роду Потоцьких, і насамперед, особистість та політична діяльність її протопласта Станіслава Щенсного, неординарне життя його третьої дружини грекині Софії Потоцької, доля прямого спадкоємця Тульчинського маєтку їхнього сина Мечислава. Це втілюлося в монографіях сучасного польського історика Є. Лоека і в публікації Е. Александровської [209; 210; 215; 172; 173]. Але в цих публікаціях практично не торкалися аспекту «власник-бібліотека». Під таким кутом зору написана інформаційно-наукова стаття Г. Вольщанової, присвячена власникам бібліотек із тульчинської гілки роду [261], де коротко подано загальний перебіг подій в історії бібліотеки, бібліографію, дотичну до її історії.

Про Тульчинську бібліотеку є короткі відомості в праці оглядового характеру Ф. Радзішевського [227]. Згадки про тульчинську книгозбірню містять праці польських книгознавців З. Коссаковської-Шанаї, Б. Маєвської-Машковської, М. Ніткевич, присвячені Ланьцутській бібліотеці Любомирських-Потоцьких [206; 222; 223].

На сьогодні багато сучасних книгознавчих розвідок, зроблених польськими дослідниками, присвячено саме стародрукам Тульчинської книгозбірні. У каталозі бібліотеки музею-замку в Ланьцуті, укладеному С. Вишньовською, зроблено науково-бібліографічний опис тульчинських стародруків, які нині зберігаються в Ланьцутській бібліотеці. У передмові до каталогу вміщено короткий, але докладний екскурс в історію Тульчинської книгозбірні [258].

У ґрунтовних публікаціях М. Струтинської [238, 239] про стародруки з провенієнціями представників роду

Потоцьких у бібліотеці Торунського університету ім. М. Коперніка, серед яких є книжки з Тульчина, подано їх науково-бібліографічний опис, книгознавчий аналіз та в загальних рисах історію книгозбірні. Огляд видань із Тульчинської бібліотеки, що зберігаються в Науковій бібліотеці Королівського замку у Варшаві, викладено в публікації А. Дзеньцьол [196]. У монографічному дослідженні про історію Віляновської бібліотеки автор Я. Рудницька, розглядаючи надходження книжок до Вілянова з інших книгозбірень, приділяє увагу і стародрукам із Тульчина, які туди потрапили шляхом спадку і тепер зберігаються в Національній бібліотеці Варшави [229].

Родові книгозбірні польської шляхти XVIII – початку XX ст. є окремим соціокультурним явищем, яке репрезентує цілісний пласт духовної культури польського народу і культурні процеси, що відбувалися на етнічних українських землях, зокрема на Поділлі. Тому їх вивчення дає змогу розширити знання з історії культури як Польщі, так і України [125].

Тульчинська бібліотека Потоцьких активно вивчалася українським книгознавцем І. Ціборовською-Римарович [111; 155; 156; 157; 158; 159], яка намагалася зробити історико-книгознавчу реконструкцію магнатських книгозбірень, зокрема й тульчинської, а також дослідницею Л. Стрельніковою [127, 128].

Долі родинного архіву Потоцьких із Тульчина й огляду його документів, що зберігаються в ЦДІАУК та бібліотеці ПАН (Краків), присвячені публікації українських архівістів Л. Гісцової, Л. Сухих, Д. Шовкового, Н. Черкаської, польської дослідниці Б. Шнайдрової та ін. [16; 17; 18; 84; 85; 118; 130; 161; 162; 178; 201; 242]

Історія виникнення і розвитку дендрологічного парку «Софіївка» та імена його творців оповиті легендами, які склалися впродовж усього часу існування цього казкового творіння природи і людських рук. У цих описах є історичні й фактичні похибки і суперечності. Адже кожний автор додавав своїх емоцій, вражень, розуміння змісту і художньої цінності цієї унікальної пам'ятки. Величезний інтерес

викликають роботи авторів другої половини XIX ст. [2; 20; 24; 30; 31; 38; 49; 107; 121; 138; 167; 168 та ін.], цінними матеріалами насичені роботи дослідників історії парку XX ст. [14; 39; 45; 46; 50; 51; 75; 90; 91; 97 та ін.], цікаві описи парку знаходимо в роботах зарубіжних дослідників та митців [169; 187; 233; 240; 241; 244 та ін.], науковим підходом вирізняються роботи директора Національного дендропарку «Софіївка» НАН України І. Косенка і його однодумців [40; 41; 51; 52; 53; 54; 55; 56; 57; 58; 59], надзвичайно багатими є Інтернет-ресурси [15; 32; 103; 164 та ін.]

З-поміж загальних праць з історії резиденцій польської шляхти на давніх територіях Речі Посполитої доречно виділити наукові розвідки А. Урбанського [249; 250; 251; 252], Р.Афтаназі [169; 170; 171]. Заслужують на увагу також дослідження Д. Малакова [92; 93; 94], І. та О. Родічкіних [112], в яких основну увагу приділено українським архітектурним ансамблям Потоцьких.

Використання матеріалів «Киевской старины» є неодмінною умовою відтворення історіографічного процесу в Україні в усій його повноті й багатогранності. Публікації часопису становлять цінну фактологічну базу для створення фундаментальних праць з української історії, для аналізу наукової спадщини та світогляду видатних українських учених. Вони є справжньою скарбницею, без якої не може обійтися жоден дослідник минулого України [104]. Цікаві матеріали знаходимо в журналах «Киевская старина» стосовно Немирівської гімназії [98; 137; 160], міста Умань і парку «Софіївка» [1; 4; 25; 79; 121; 138], деякі замальовки до портретів Потоцьких [3; 99; 100; 129].

Заслужують на увагу краєзнавчі розвідки з історії Немирова [21; 93], Тульчина [116; 117], Тальнівщини [11] тощо.

До *п'ятої групи* належать студіювання генеалогічно-бібліографічних видань, які, допомагаючи осмислити ряд теоретичних аспектів, закладають фундамент дослідження.

Так, наприклад, у Росії генеалогія як наукова дисципліна потрапила до планів викладання у вищих навчальних закладах значно пізніше, ніж у Західній Європі. В 1906 р. видатний російський генеалог

Л. Савьолов почав викладати курс генеалогії в Московському археологічному інституті [142, с. 36], а 1907 р. за його ж ініціативи було створено кафедру генеалогії [89]. Лекції Л.М. Савьолова були зібрані в окреме видання, що побачило світ у 1908 р. Тривалий час ця книжка залишалася найпопулярнішим посібником із теоретичних проблем родознавства й історії російської генеалогії [115]. У лекціях Л.М. Савьолов дав нове визначення генеалогії як наукової дисципліни, що, з одного боку, на основі достовірних документів та інших джерел встановлює споріднення поміж особами спільного походження (від одного родозасновника чи нащадка), а з іншого – вивчає історію того чи іншого роду в усіх проявах життєдіяльності його представників [142, с. 36–37].

У 1959 р. у Варшаві побачила світ праця знаного польського фахівця В. Двожачека «Genealogia» («Генеалогія») [194]. Вона узагальнює багатовіковий досвід розвитку генеалогії в різних країнах Європи, демонструє нові підходи до розв'язання проблем генеалогії та окреслює перспективи її подальшого поступу. В основних розділах праці розглядаються предмет і завдання родознавства, методи генеалогічного дослідження, джерельна база, історіографія європейської генеалогії та, зокрема, польської. В. Двожачек намагається визначити основні етапи розвитку генеалогії – утилітарний період та період зародження і становлення родознавства як наукової дисципліни. Польський дослідник наводить усі можливі форми фіксації генеалогічного матеріалу, характеризує ступінь зручності їх використання залежно від мети дослідження. Під час аналізу джерельної бази генеалогії автор намагається дати класифікацію джерел. Визначаючи предмет генеалогії, науковець, на наш погляд, дещо звужує її можливості, розглядає родознавство лише як допоміжну історичну дисципліну. За міркуваннями В. Двожачека, генеалогія, встановлюючи ступені споріднення, повинна сприяти виявленню істотних процесів суспільного розвитку, лише надавати матеріал для досліджень інших фахівців – істориків, соціологів, правників тощо. Зроблений автором додаток до книги має

наукове значення. Генеалогічні таблиці європейських володарюючих династій та польської аристократії активно використовуються як довідник [142, с. 28–29]. «Genealogia» В. Двожачека добре відома науковцям, особливо в Росії та Україні. Оскільки протягом тривалого часу російські та вітчизняні історики не мали змоги користуватися досягненнями західних генеалогів, то багато інформації запозичувалося саме з цього видання [96, с. 266–273].

У дослідженнях В. Томазова в контексті розвитку світової генеалогії відтворюється історія становлення вітчизняного родознавства, узагальнюється світовий досвід методики генеалогічного дослідження [142; 143; 144; 145; 146; 147; 148; 149; 150; 151; 152]. Спробою узагальнення досвіду теоретичних розробок у галузі методики генеалогічного дослідження і способу фіксації родовідних відомостей стала праця В. Томазова «Родовід. Науково-методичний посібник» [151]. Матеріал, наведений автором у посібнику, адаптований до зовсім непідготовленого користувача, тому вирізняється простотою і дохідливістю викладення. Учений також пропонує методику поетапного здійснення генеалогічного дослідження, подає приблизний перелік розділів, за яким може формуватися генеалогічне досє, та приклад генеалогічної картки. У роботі надано чітку класифікацію генеалогічних таблиць, як за змістом генеалогічної інформації, так і за формою, розглядаються види родовідних розписів. Автор чітко пов'язує вибір того чи іншого способу фіксації родовідного матеріалу з метою генеалогічного дослідження. У посібнику наводиться перелік всесвітньо визнаних генеалогічних позначень.

Монографія Н. Яковенко не є суто генеалогічною, вона скоріше висвітлює питання соціальної історії [166]. Однак, з огляду на величезний генеалогічний матеріал, зосереджений у розвідці, його нову інтерпретацію, оригінальні трактування деяких спірних проблем українського родознавства, це фундаментальне дослідження стало значною подією в українській історичній науці взагалі та в українській генеалогії зокрема. Чималий архівний матеріал, використаний автором у роботі,

дав змогу ввести до наукового обігу нові відомості щодо генеалогії панівних верств Волині та Центральної України XIV – XVII ст. Низхідні горизонтальні чоловічі родовідні таблиці містять не всіх представників роду, а демонструють лише ключові моменти генеалогії роду. Однак слід зазначити, що скрупульозне дослідження того чи іншого роду і не ставилося автором за мету, оскільки генеалогію він використовує тут як допоміжну дисципліну [142, с. 75–76].

Методика здійснення генеалогічного дослідження наводиться в розвідці З. Служинської та М. Шаменя «Генеалогія. Побудова, аналіз та застосування родоводів» [120]. Автори висувують визнано в усьому світі методику поетапного складання родоводу: перший – збирання родовідного досьє, другий – формування генеалогічних карток та останній – побудова генеалогічної таблиці чи укладання родовідного розпису. Тут же подано приклад генеалогічної картки.

Історіографічний огляд міститься в монографії В. Кривошеї «Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків», що побачила світ 2002 р. [62] У ньому дослідник спирається тільки на тих генеалогічних працях попередників, що стосуються козацької старшини, оскільки це зумовлено темою його роботи, хоча у вступі до книги В. Кривошея також торкається історії формування української генеалогії, де практично повністю наводить тези з попередніх своїх праць [63; 65; 68].

Наукове дослідження В. Чишка «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України» [163] теоретично розкриває такі поняття, як біографія, біографіка, біографістика, біографічні дослідження, персонологічна біографія, життєпис. У монографії розглянуто історію й теорію біографії як літературного жанру та історико-біографічного дослідження в проблемно-хронологічному аспекті європейської й української історико-культурної традиції. Визначено основні напрями і проблеми вивчення біографії, обґрунтовано теоретико-методологічні основи біографістики як спеціальної історичної дисципліни.

У 90-х рр. XX ст. в Україні реанімовано генеалогічні розвідки. І трохи більше як за десять років тут уже є певні успіхи: фундаментальні праці, присвячені історії роду купців та промисловців Терещенків [26; 44], змістовні розвідки щодо купецьких родів Харитоненків, Бродських, Зосимів, Родоканакі, Хараджаєвих [43; 22; 47; 135; 136; 114], патриціанських родів Львова – Боїмів, Папара, Корняктів [123] і Києва – Гудим-Левковичів, Рибальських, Войновичів [108; 109], священицьких родів Рудичевих, Білінських, Міхновських, Дольницьких [67; 110; 119] тощо.

Зі здобуттям Україною незалежності та поступовим звільненням суспільства від догматів соціалізму зростає інтерес людей до власного походження, коренів свого роду. Тому останнім часом з'являються аматорські дослідження про власні роди [23; 12; 81], деякі з яких виконані на досить високому науковому рівні.

Останнім десятиліттям в Україні спостерігається поглиблена тенденція до вивчення історії окремих родів, виникають нові генеалогічні розвідки, посилюється інтерес до просопографічних досліджень, про що яскраво свідчать дисертаційні дослідження [9; 10; 19; 66; 139; 140; 141; 153].

Підсумовуючи загальний огляд історіографії, автор дійшов висновку, відповідно до якого загалом історіографічний аналіз свідчить про те, що історія тульчинської лінії роду Потоцьких привертала увагу істориків переважно в контексті діяльності окремих представників досліджуваного фамільного клану.

Доробок попередніх дослідників створив підґрунтя для подальших студій, виявив слабо висвітлені або невивчені компоненти, що дозволило концептуально переосмислити порушену проблему на основі сучасних підходів. Таким чином, розглянуті дослідження переконливо доводять, що історія тульчинської лінії роду Потоцьких є надзвичайно важливою в контексті відтворення як загальної історії України, так і загальної історії Польщі.

Але аналіз праць вітчизняних і зарубіжних науковців із даної проблеми засвідчує, що, використовуючи різні методологічні й ідеологічні принципи та

підходи, вони досягли певних успіхів у їх вивченні. Однак, незважаючи на їх досягнення в означеній царині, комплексне дослідження, присвячене історичному виміру тульчинської лінії роду Потоцьких, відсутнє.

Попри певні здобутки вітчизняних науковців у розробці теоретичних питань родознавства, значна частина дослідників під час реконструкції родоводів недостатньо використовує сучасні методики та підходи. Усі процеси, що відбувалися в розвитку європейської генеалогії, в загальних рисах притаманні й українській, а саме – формування наукової генеалогічної школи, демократизація і розширення тематичного спектра генеалогічних досліджень, використання генеалогії як допоміжної дисципліни та перехід її у статус спеціальної.

Українські генеалогічні дослідження ніколи не припинялися, попри несприятливу

політичну й ідеологічну кон'юнктуру за часів радянської влади, але суттєво змінювалися мета дисципліни, об'єкт її уваги, звужувався спектр використання, що, в остаточному підсумку, спричинило занепад вітчизняного родознавства.

Сьогодні спостерігається бурхливий розвиток генеалогічних студій в Україні, але не всі вони мають необхідний науковий рівень. Тому виникнення генеалогічних інституцій та часописів, популяризація досягнень світового родознавства, розробка теоретичних і методологічних засад зазначеної дисципліни сприяють значному піднесенню національного родознавства.

Загалом, стан історіографії проблеми щодо місця та ролі магнатів Потоцьких в історії України підтверджує правильність вибору теми дослідження і необхідність написання узагальнюючих наукових праць.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. А.М. К краткому очерку истории города Умани («Киевская старина», 1888, № 8) // Киевская старина. – 1888. – Т. 23. – № 11. – Отд. 3. – С. 97.
2. Андреев Н. Софиевка / Н. Андреев // Московский телеграф. – 1832. – № 5. – С. 68-82.
3. Анекдот о Мечиславе Потоцком // Киевская старина. – 1892. – Т. 38. – № 9. – С. 429-430.
4. [Антонович В.] Описание бедствия постигшего Умань и всю Украину в 1768 году / В. Антонович // Киевская старина. – 1882. – Т. 1. – № 3. – С. 520-529.
5. Антонович Д. Український театр // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська. – К.: Либідь, 1993. – С. 443-473.
6. Антонович Д. Триста років українського театру / Д. Антонович. – Прага, 1925.
7. Антонович Д. Український театр / Д. Антонович. – Прага, 1923. – 36 с.
8. Баженова С. Е. Джерела виникнення польського театру на Поділлі / С. Е. Баженова. – Режим доступу до ресурсу: http://www.forest.ru/tovtry/ru/history/statti/dzherela_polskogo_teatru.html.
9. Барабаш Н. О. Рід Білозерських та культурний світ України XIX – поч. XX століття: нові методологічні підходи: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Н. О. Барабаш. – Дніпропетровськ, 2004. – 174 с.
10. Березовська Т. В. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. В. Березовська. – Одеса, 2003. – 222 с.
11. Білецький Ф. Граф Шувалов такого не потерпів би / Ф. Білецький // Черкаський край. – 2006. – 8 грудня. – С. 6.
12. Булах Г. М. До генеалогії роду Шпаковичів (Шпаківських) гербу Одинець / Г. М. Булах // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць: У 2 ч. – К., 2004. – Число 11. Ч. 1. – С. 100-104.
13. Веселовский А. Старинный театр в Европе / А. Веселовский. – М., 1870. – 410 с.
14. Вороновицкий А. Э. Сказочный парк / А. Э. Вороновицкий // Природа. – 1969. – № 10. – С. 98-101.
15. Вошикова І. Уманська Перлина / І. Вошикова. – Режим доступу до ресурсу: <http://news.profi.net.ua/modules.php?name=Articles&file>.
16. Гісцова Л. З. До історії родових і особових фондів землевласників Правобережної України XVI – початку XX ст. / Л. З. Гісцова // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наук. доп. всеукр. конф., 19-20 листоп. 1996. – К., 1997. – Ч. I. – С. 101-106.
17. Гісцова Л., Шовковий Д. Тульчинська лінія Потоцьких у документах державного історичного архіву України, м. Київ: Огляд / Л. Гісцова, Д. Шовковий // Історія України. – 1997. – № 18 (34).
18. Голобуцький П. В., Дениско Л. М. Проблеми комплектування та збереження книжкового фонду відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій / П. В. Голобуцький, Л. М. Дениско // Стратегія

- комплектування фондів наукової бібліотеки: тези доп. міжнар. наук. конф. Київ, 8-10 жовтня 1996. – К., 1996. – С. 116-118.
19. Голубчик Г. Д. Рід Марковичів-Маркевичів у культурно-громадському житті України: «Нова сімейна історія»: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Г. Д. Голубчик. – Дніпропетровськ, 2003. – 175 с.
20. Демочани. Умань. – К., 1882. – 35 с.
21. Дець В. С. Немирівщина від сивої давнини до кінця ХХ ст. / В. С. Дець. – Немирів, 1999.
22. Династія Харитоненків / І. О. Щудрик, А. А. Даниленко. – Суми, 2003.
23. Дзегановська-Лобастова А. В. Дзегановські / А. В. Дзегановська-Лобастова // УГ. – К., 1996. – С. 81-84.
24. Долгорукий И. М. Софиевка / И. М. Долгорукий // Вестник Европы– 1811. – № 6. – С. 123-133.
25. Доманицкий В. Приготовление к встрече императора Александра I в Умани / В. Доманицкий // Киевская старина. – 1901. – Т. 73. – № 6. – Отд. 2. – С. 141-143.
26. Донік О. М. Родина Терещенків в історії доброчинності / О.М. Донік. – К., 2004. – 314 с.
27. Дьяков В. А., Зайцев В. М., Обушенкова Л. А. Социальный состав участников польского восстания 1830-1831 гг. (по материалам западных губерний Российской империи / В. А. Дьяков, В. М. Зайцев, Л. А. Обушенкова // Историко-социологические исследования: На материалах славянских стран. – М., 1970.
28. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів : Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2002. – 752 с.
29. Зашкільняк Л. Формирование и развитие исторической науки в Польше. Пособие по спецкурсу / Л. Зашкільняк. – Львов, 1986. – 81 с.
30. Зыков В. А. К истории Умани / В. А. Зыков. – Умань, 1916. – 52 с.
31. Ивашенко В. Исторический очерк Умани и Царицына сада (Софиевки) / В. Ивашенко. – К. : Тип. С. В. Кульженко, 1895. – 57 с.
32. История основания, строительства, развития и сохранения дендропарка «Софиевка», г. Умань. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.guman.com.ua/> та ін.
33. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій / За ред. В. І. Ярового. – К. : Либідь, 2003. – 630 с.
34. Історія Польщі в архівному документі / Підготував Я. Крохмаль. – Варшава-Київ, 2004. – 140 с.
35. Історія Польщі / За ред. П.С. Федорчака. – Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 1995. – 57 с.
36. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 658 с.
37. Каппелер А. Россия – многонациональная империя. Возникновение, история, распад / А. Каппелер. – М. : «Традиция» – «Прогресс-Традиция», 1996. – 344 с.
38. Каталог деревьев и кустарников Уманского Царицына сада на 1905 г. – Умань : Тип. И. Цейтлина, 1905. – 50 с.
39. Кислий І. Я. Пам'ятники паркової архітектури на Україні: парк ім. 3-го Інтернаціоналу в Умані / І. Я. Кислий // Архітектура Радянської України. – 1939. – № 9. – С. 17-21.
40. Клименко Т. Умань во времена владения ею дворянским родом Потоцких: расцвет и упадок / Т. Клименко // Wschodni rocznik humanistyczny. – Lublin-Radzyn Podlaski-Siedlce, 2005. – Т. II. – S. 117-123.
41. Клименко Т. Умань за часів Потоцьких: документальна замальовка // Архіви України / Т. Клименко. – 2005. – № 4. – С. 237-241.
42. Кобеко Д. Ф. Крестьянская ветвь рода Строгановых / Д. Ф. Кобеко // Известия Русского генеалогического общества. – Выпуск третий. – СПб., 1909. – С. 67-77.
43. Ковалинский В. В. Меценаты Киева / В. В. Ковалинский. – 2-е вид. – К. : «Кий», 1998. – 528 с.
44. Ковалинский В. В. Семья Терещенко / В. В. Ковалинский. – К. : «Преса України», 2003. – 388 с.
45. Коваль А. У. Україна незалежна. Літопис міста Умані / А. У. Коваль. – Умань : АЛІМІ, 2007. – 176 с.
46. Ковба М. Державний заповідник Софіївка / М. Ковба. – К., 1961.
47. Козлов О. Родовід Харитоненків / О. Козлов // П'ята наук. геральд. конф. (Львів, 10–11 листопада 1995 року). Зб. тез повідомлень та доп. – Львів, 1995. – С. 35-37.
48. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник / В. Колесник. – Вінниця, 2007. – 1008 с.
49. Комаровский Е. Ф. Записки графа Е. Ф. Комаровского / Е. Ф. Комаровский. – М. : Товарищество русских художников, 1990. – 280 с.
50. Косаревський І. О. Софіївка: короткий путівник / І. О. Косаревський. – К. : Будівельник, 1970. – 95 с.
51. Косенко І. С. Дендрологічний парк «Софіївка» / І.С. Косенко. – Умань, 2003. – 240 с.
52. Косенко І. С. Дендрологічному парку «Софіївка» НАН України – 205 років / І. С. Косенко. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.sofiivka.org.ua/ua/205.htm>.
53. Косенко І. С., Кривошея І. І. «Софіївка» – одиссея Потоцьких / І. С. Косенко, І. І. Кривошея. – К. : Академперіодика, 2007. – 48 с.
54. Косенко І. С., Копотун В. А. Дендрологічний парк «Софіївка» – перлина в короні парків світу. Фотонарис / І. С. Косенко, В. А. Копотун. – Вінниця, 1999. – 80 с.

55. Косенко І. С. Історія заснування, будівництва, розвитку та збереження дендропарку «Софіївка» НАН України / І. С. Косенко // *Ogrody rezydencji magnackich XVIII – XIX wieku w Europie srodkowej i wschodniej oraz problemy ich ochrony ogrody Potockich.* – Warszawa, 2000. – S. 46-56.
56. Косенко І. С. «Софіївка» як прообраз французьких пейзажних парків другої половини XVIII століття / І. С. Косенко // *Інтродукція рослин.* – 2003. – № 1–2.
57. Косенко І. С. 50-річчя Національного дендрологічного парку «Софіївка» як наукової установи НАН України / І. С. Косенко. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sofiivka.org.ua/ua/45.htm>.
58. Косенко І. С. Уманський дендрологічний парк «Софіївка» НАН України: минуле, сучасне і майбутнє / І. С. Косенко // *Теоретичні та прикладні аспекти інтродукції рослин і зеленого будівництва: Матеріали II Міжнародної наукової конференції молодих дослідників, 17–21 червня 2002 р.* – Київ : Фітосоціоцентр, 2002. – С. 16-20.
59. Косенко І. С., Шиф Е. М. Мифы и сказания в парке «Софиевка» / І. С. Косенко, Е. М. Шиф. – Кн. 1. – Умань : «Ремарк», 2006. – 144 с.
60. Коялович М. История воссоединения западнорусских униатов старых времен / М. Коялович. – СПб, 1873. – 400 с.
61. Краткая история Польши: с древнейших времен до наших дней. – М. : Наука, 1993. – 528 с.
62. Кривошея В. В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків / В. В. Кривошея. – К. : Стило, 2002. – 389 с.
63. Кривошея В. В. Еліти нації і еліти суспільства (або деякі питання української генеалогії) / В. В. Кривошея // *Розбудова держави.* – 1998. – № 1/2. – С. 98-105.
64. Кривошея В. В., Кривошея І. І., Близнюк І. В. Уманщина в етнополітичній історії України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / В. В. Кривошея, І. І. Кривошея, І. В. Близнюк. – К., 1998. – 84 с.
65. Кривошея В. В. Національна еліта Гетьманщини. (Персональний склад і генеалогія козацької старшини. 1648-1782 рр.): У 2 ч. / В. В. Кривошея. – К. : ІПіЕНД НАНУ, 1998. – Ч. I. – 269 с.; Ч. II. – 344 с.
66. Кривошея В. В. Персональний склад та генеалогія української козацької старшини: автореф дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: 07.00.06 / В. В. Кривошея. – К., 2006. – 33 с.
67. Кривошея В. В. Родовід Міхновських / В. В. Кривошея // *УГ.* – К., 1996. – С. 144-149.
68. Кривошея В. В. Українська генеалогія: стан і перспективи розвитку / В. В. Кривошея // *Перша заочна наук. конф. з питань генеалогії і біографіки, присв. 160-річчю з дня народження О. М. Лазаревського. Тези повідомлень.* Вінниця. 14 червня 1994 р. – Вінниця, 1994. – С. 3-4.
69. Кривошея І. Графи Потоцькі: сторінки історії тульчинської лінії / І. Кривошея. – Умань : РВЦ «Софія». – 20 с.
70. Кривошея І. І. Демагнатеризація уманських маєтків магнатів Потоцьких (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) / І. І. Кривошея // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* – Випуск VI. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – С. 56-69.
71. Кривошея І. І. Еволюція дворянства Правобережної України наприкінці XVIII – XX ст. (за матеріалами Київської губернії): автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І. І. Кривошея. – К., 1997. – 17 с.
72. Кривошея І. Конфіскація Уманських маєтків Олександра Потоцького до Російської казни / І. Кривошея // *України на порозі ХХІ ст.: Збірник наукових праць.* – К., 1999. – С. 93-97.
73. Кривошея І. І. Поміщики Уманського повіту між польськими повстаннями (30-50 рр. XIX ст.) // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Випуск III. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2001. – С. 158-170.
74. Кривошея І. І. Потоцькі герба Пилява: Тульчинська лінія / І. І. Кривошея. – К. : Науковий світ, 2000. – 16 с.
75. Кривошея І. І. Потоцькі на Уманщині: перша половина XIX століття (науково-методичні матеріали до вивчення тем з історії України XIX ст.) / І. І. Кривошея. – К. : Знання, 1999. – 33 с.
76. Кривошея І., Кривошея І. Родинна хроніка: генеалогічні та історико-краєзнавчі нариси / І. Кривошея, І. Кривошея. – Умань : РВЦ «Софія», 2006. – 87 с.
77. Кривошея І. І. Російське законодавство про шляхетство Правобережної України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / І. І. Кривошея // *Сангушківські читання: Збірник наукових праць I Всеукраїнської наукової конференції (24-25 січня 2003 р., м. Славута).* – Львів, 2004. – С. 161-167.
78. Кулаковский П. Поляки и вопрос об автономии Польши / П. Кулаковский. – СПб. : Тип. В. Д. Смирнова, 1906. – 24 с.
79. Лазаревський О. [А.Л.] Исторический очерк Умани и Царского сада (Софиевка). В. Ивашенко К., 1895. 57 с. / О. Лазаревський // *Киевская старина.* – 1895. – Т. 49. – № 5. – Отд. 2. – С. 100-101.
80. Лелевель И. Краткие очерки истории польского народа / И. Лелевель. – СПб., 1862. – 228 с.
81. Липківський К. Тіні незабутих предків / К. Липківський. – К., 2003. – 222 с.
82. Лобко О. До історії родинних цінностей Потоцьких, Строганових, Щербатових / О. Лобко // *Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля* / Ред.: Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2005. – Т. 1. – С. 326-334.
83. Лобко О. Зв'язки між родинами Потоцьких (гербу срібна Пилява), Строганових, Щербатових / О. Лобко // *Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства.* – Біла Церква, 2000. – С. 34-37.

84. Лобко О. А. Історія родинних архівів графів Потоцьких, Строганових, Щербатових на Поділлі / О. А. Лобко // Магістеріум. Історичні студії. – К., 2001. – Вип. 7. – С. 42.
85. Лобко О. Родові архіви Потоцьких, Строганових та Щербатових, пов'язані з Поділлям / О. Лобко // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2005. – Т. 5. Матеріали круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на поч. ХХІ ст.». – С. 305-312.
86. Лобко О. Теплицько-Бубновецький-Ситковецький маєток родини Потоцьких XIX – початку ХХ ст. / О. Лобко // Наукові записки НаУКМА. – К., 2006. – Т. 52. Історичні науки. – С. 18-25.
87. Лобко О. Трансформація земельної власності в Російській імперії (на прикладі маєткових комплексів представників родин Потоцьких, Строганових, Щербатових на Поділлі кінець XVIII – поч. ХХ ст.) / О. Лобко // Україна і Росія: досвід історичних зв'язків та перспективи співробітництва: Зб. наук. пр. / За ред.: О. І. Кожухаря, В. О. Вєтохіної. – Кривий Ріг, 2004. – С. 153-167.
88. Лоек Є. Історія прекрасної бітиники / Є. Лоек. – К.: Юніверсал, 2005. – 448 с.
89. Лукомский В. К. Обзор трудов по генеалогии, геральдике и сфрагистике за 1917-1945 гг. / В. К. Лукомский // Русский родословец. – 2001. – Вып. 1. – С. 70-92.
90. Лыпа А. Л. «Софиевка»: Уманский государственный заповедник (1796-1949) / А. Л. Лыпа. – К.: Изд-во АН УССР, 1948. – 110 с.
91. Максим'юк Т., Дідик В. Дендропарку «Софіївка» в Умані – 200 років / Т. Максим'юк, В. Дідик // Архітектурний вісник. – 1997. – № 2. – С. 25-27.
92. Малаков Д. Архітектор Городецький / Д. Малаков. – К.: Київ, 1999. – 240 с.
93. Малаков Д. В. Минуле Немирова / Д. В. Малаков. – К.: Оранта, 1998. – 111 с.
94. Малаков Д. В. По Брацлавщині (От Винниці до Тульчина) / Д. В. Малаков. – М.: Искусство, 1982. – 174 с.
95. Манусевич А. Л. Очерки по истории Польши / А. Л. Манусевич. – М., 1952. – 451 с.
96. Медушевская О. М. Генеалогические исследования польских историков / О. М. Медушевская // ИиГ. – М., 1977. – С. 266-273.
97. Наймарк Й. І. Архітектура малих форм в Уманському парку-заповіднику / Й. І. Наймарк // Архітектура Радянської України. – 1939. – № 9. – С. 22-25.
98. Науменко В. К истории открытия Немировской гимназии / В. Науменко. – 1888. – Т. 23. – № 12. – Отд. 3. – С. 116-117.
99. Нейман Ц. Г. Дарственная запись Станислава Потоцкого Веронике Крепс / Ц. Г. Нейман // Киевская старина. – 1885. – Т. 12. – № 7. – С. 512-514.
100. Ограбление гр. Станислава Потоцкого 1780 г. под Клевом. // Киевская старина. – 1903. – Т. 83. – № 11. – Отд. 2. – С. 64-66.
101. Окунев Н. История второй половины польской войны 1831 г. / Н. Окунев. – СПб., 1835.
102. Орлов Н. Усмирение польского восстания 1831 и 1863 гг. / Н. Орлов. – М., 1912.
103. Офіційний сайт Національного дендрологічного парку «Софіївка». – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sofiyivka.org.ua/>.
104. Палієнко М. Г. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок ХХ ст.) / М. Г. Палієнко. – К.: Темпора, 2005. – 384 с.
105. Павлюк В. В. Магнатерія Волині в соціально-економічному та культурному житті Правобережжя у XIX ст. / В. В. Павлюк. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2000. – 184 с.
106. Павлюк В. В. Шляхетські родини Сангушків і Потоцьких в контексті економічного розвитку краю другої половини XIX ст. / В. В. Павлюк // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Зб. наук. праць за матеріалами міжнародної наукової конференції. – Хмельницький, 1999. – С. 220-236.
107. Пашкевич В. В. Уманский Царицын сад / В. В. Пашкевич // Вести императорского российского общества садоводства. – СПб., 1894. – № 3. – С. 167-179.
108. Попельницька О. О. Балабухи, Григоровичі-Барські, Гудими, Киселівські та Рибальські: найбільші землевласники Київського Подолу XVII – XVIII ст.: (топографічний та генеалогічний аспекти) / О. О. Попельницька // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць: У 2 ч. – К., 2002. – Число 8-9. – Ч. 1. – С. 56-70.
109. Попельницька О. О. Найбільші землевласники і підприємці київського Подолу XVII – XVIII ст.: історико-топографічний та генеалогічний аспекти / О. О. Попельницька // Київська старовина. – 2000. – № 3. – С. 3-31.
110. Пустовіт Т., Наконечна А. Рудичеви. (До історії священицьких родів Полтавської губернії) / Т. Пустовіт, А. Наконечна // УГ. – К., 1996. – С. 155-159.
111. Римарович І. О. Родові книгозбірні Правобережної України XVIII ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історія та бібліографічна реконструкція: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.08 / І. О. Римарович. – К., 2001. – 17 с.
112. Родічкін І. Д., Родічкіна О. І. Старовинні маєтки України: Книга-альбом / І. Д. Родічкін, О. І. Родічкіна. – К.: Мистецтво, 2005. – 384 с.
113. Ролле А. Й. Фатальна красуня / А. Й. Ролле. – Вінниця: Облуправління по пресі, 1990. – 55 с.

114. Саенко Р. И. Мариупольские купцы Хараджаевы / Р. И. Саенко // Подвижники и меценаты. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII – XIX ст. – К., 2001. – С. 190-196.
115. Савелов Л.М. Лекции по русской Генеалогии, читанные в Московском Археологическом Институте / Л. М. Савелов. – М., 1908-1909. – 274 с.
116. Святелик В. А. Тайна жизни Пушкина / В. А. Святелик. – Тульчин, 1999. – 140 с.
117. Святелик В. А. Історія Тульчина XVI – XVIII. Від появи міста до часів гайдамаччини / В. А. Святелик. – Тульчин, 1998. – 56 с.
118. Себта Т., Черкаська Н. Фонди магнатських архівів та судово-адміністративних установ КЦАДА у контексті взаємних претензій рейхскомісаріату України та генерал-губернаторства Польщі / Т. Себта, Н. Черкаська // Архіви України. – 2003. – № 4-6. – С. 184-312.
119. Служинська З. Рід Білинських / З. Служинська. – Львів, 1998. – 262 с.
120. Служинська З., Шамеко М. Генеалогія / З. Служинська, М. Шамеко. – Львів, 2000. – 130 с.
121. Смоктий А. Город Умань и Софиевка / А. Смоктий // Киевская старина. – 1882. – № 12. – С. 420-437.
122. Смолій В. А. Возз'єднання Правобережної України з Росією / В. А. Смолій. – К., 1978.
123. Смольський І. Рід Боїмів у XVI – XVII ст.: визначні представники львівського патриціату / І. Смольський // Генеалог. зап. Укр. геральд. тов-ва. – Біла Церква, 2001. – С. 171-179.
124. Соболев В., Назарук В. Міжнародна конференція у Варшаві / В. Соболев, В. Назарук / Українсько-польський інтернет-журнал. – 11 листопада 2004 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrainepoland.com/u/kultura/kultura.php?id=810>.
125. Соломонова Т. Р. Родові бібліотеки польської шляхти XVIII – початку XX ст.: вінницька сторінка / Т. Р. Соломонова // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця : ДП ДКФ, 2005. – С. 67-73.
126. Сташевский Е. Д. История докапиталистической ренты на Правобережной Украине в XVIII – первой половине XIX в. / Е. Д. Сташевский – М. : Наука, 1968. – 484 с.
127. Стрельникова Л. Тульчинські «сельєвіри» / Л. Стрельникова // Книжник. – 1991. – № 5. – С. 29.
128. Стрельникова Л. Я. Посланці з минулого (до історії книги на Поділлі) / Л. Я. Стрельникова. – Вінниця, 1992. – 68 с.
129. Судьба красавицы (София Глявоне – Витте – Потоцкая) // Киевская старина. – 1887. – Т. 17. – № 1. – С. 99-138.
130. Сухих Л. А. Документи з родових архівів магнатів і шляхти Волині та Правобережної України в колекціях Центрального державного історичного архіву України в Києві: історія, склад, стан науково-довідкового апарату та перспективи його розвитку / Л. А. Сухих // Наук. доп. Всеукр. конф. (Київ, 19-20 листоп. 1996 р.). – К., 1997. – Ч. 2. – С. 90-96.
131. Темірова Н. Р. До проблеми сутності поміщицького господарства України пореформеного періоду / Н. Р. Темірова // Історичні та політологічні дослідження. Наук. журнал. – 2002. – № 2(10). – С. 83-92.
132. Темірова Н. Р. Поміщики України в 1861-1917 рр.: соціально-економічна еволюція / Н. Р. Темірова. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – 319 с.
133. Темірова Н. Р. Соціально-економічна еволюція поміщництва в Україні в 1861-1917 рр.: автореф. дис. на здобуття ступеня докт. істор. наук.: спец. 07.00.01 / Н. Р. Темірова. – Донецьк, 2003. – 36 с.
134. Темірова Н. Р. Теплицько-Ситківський маєток Потоцьких / Н. Р. Темірова // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 2. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2002. – С. 66-72.
135. Терентьева Н. А. Одесские купцы Родоканакис / Н. А. Терентьева // Подвижники и меценаты. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII – XIX ст. – К., 2001. – С. 153-166.
136. Терентьева О. О. Грецькі купці Зосими: просвітницька та благодійницька діяльність / О. О. Терентьева. – К., 2003. – 187 с.
137. П.Т. [Тимошок П.] Пятидесятилетие Немировской гимназии / П. Тимошок // Киевская старина. – 1888. – № 23. – № 12. – Отд. 3. – С. 101-115.
138. Т-ій К. И. Краткий очерк истории города Умани / К.И. Т-ій // Киевская старина. – 1888. – № 8. – С. 381-394.
139. Ткаченко О. В. Підприємницька та меценатська діяльність родини Терещенків в Україні: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. В. Ткаченко. – К., 1998. – 172 с.
140. Ткаченко Т. В. Громадська та благодійна діяльність Г. П. Галагана: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т.В. Ткаченко. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – 233 с.
141. Товстоляк Н. М. Меценати і суспільні діячі Тарновські, їх місце і роль в історії України XIX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. М. Товстоляк. – Кривий Ріг, 2006. – 250 с.
142. Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XXI ст.) / В. Томазов. – К. : Видавничий дім «Стилос», 2006. – 284 с.
143. Томазов В. В. До історії української гілки старовинного роду Томар / В. В. Томазов // Українська біографістика. Зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 193-200.
144. Томазов В. В. До родоводу М. А. Маркевича. (Бабуся Єлизавета Василівна Кочубей та її родичі) / В. В. Томазов // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць / Відп. ред. В.А. Смолій. – К., 1997. – С. 227-243.

145. Томазов В. В. 3 генеалогії козацьких родів: Костянтиновичі та Вернадські / В. В. Томазов // Історія українського середньовіччя: козацька доба. Зб. наук. праць: У 2 ч. / Відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко. – К., 1995. – Ч. 2. – С. 52-63.
146. Томазов В. В. Максимович як генеалог українського дворянства / В. В. Томазов // 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті. Матер. Республ. наук.-практ. конф. [Київ, 20-21 жовтня 1992 р.] / Під ред. Я.М. Серішева – К., 1993. – С. 98-101.
147. Томазов В. В. Марковичі / В. В. Томазов // Старожитності. – 1994. – № 1/2. – С. 24-25.
148. Томазов В. В. Марковичі / В. В. Томазов // Старожитності. – 1994. – № 3/4. – С. 26-27.
149. Томазов В. В. Перспективы развития исторической генеалогии на Украине / В. В. Томазов // ЛИРО. – 1998. – Вып. 3 (47). – С. 103-105.
150. Томазов В. В. Про перспективи розвитку історичної генеалогії / В. В. Томазов // Четверта наук. геральд. конф. (Львів, 10-12 листопада 1994 р.). Зб. тез повідомлень та доп. / Упор. А. Гречило. – Львів, 1994. – С. 75-77.
151. Томазов В. В. Родовід. Науково-методичний посібник / В. В. Томазов. – К., 2001. – 52 с.
152. Томазов В. В. Становлення української генеалогії як наукової дисципліни. Початковий етап / В.В. Томазов // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць та спогадів: У 2-х ч. / Відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко. – К., 2001. – Число 6 (7). – Ч. 1. – С. 96-104.
153. Целуйко О. П. Рід Даниловичів у кінці XVI – на початку XVIII ст.: історико-генеалогічне дослідження: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / О. П. Целуйко. – Львів, 2003. – 220 с.
154. Циганюк В. Ф. Нещасні щасливі. Маловідомі сторінки з минулого життя Тульчинського двору / В. Ф. Циганюк. – Вінниця : Редакційно-видавничий відділ Вінницького управління по пресі, 1991. – 28 с.
155. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Вишневецького замку: Історія, реконструкція та особливості складу / Князя Вишневецкие / І. О. Ціборовська-Римарович. – Режим доступу до ресурсу: <http://wishnewez.org/html/bibl.html>.
156. Ціборовська-Римарович І. О. Книжки Тульчинської бібліотеки Потоцьких / І. О. Ціборовська-Римарович // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація: Наукові праці НБУВ. Випуск 1 / Редкол.: О. С. Онищенко та ін. – К., 1998. – С. 117-121.
157. Ціборовська-Римарович І. Польські видання XV – XVIII ст. у фонді відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / І. Ціборовська-Римарович // Бібліотечний вісник. – 2004. – № 4. – С. 2-7.
158. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з бібліотеки Вишневецького замку у фондах НБУВ та підготовка їх друкованого каталогу / І. О. Ціборовська-Римарович // Мат. Міжнародної наукової конференції [«Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек»]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/books/19/kiev_97/124.html.
159. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки як джерело біографічних досліджень / І. О. Ціборовська-Римарович // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 13 / НАН України. Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. АБУ; Редкол.: О. С. Онищенко (гол.) та ін. – К., 2004. – С. 34-45.
160. Чалый М. К. Две ревизии (Немировская гимназия в конце 40-х годов) [Спогади] / М. К. Чалый // Киевская старина. – 1883. – Т. 5. – № 2. – С. 444-453.
161. Черкаська Н. О. До історії збірки «магнатських» фондів Центрального архіву давніх актів у Києві (1921-1945) / Н. О. Черкаська // Архіви України. – 2002. – № 4-6. – С. 77-119.
162. Черкаська Н. Інформативний потенціал магнатських родових архівів Правобережної України / Н. Черкаська // Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – К., 2001. – 14 с.
163. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / В. С. Чишко. – К. : БМТ, 1996. – 240 с.
164. Чупіна А. «Софіївка» – Уманський маєток / А. Чупіна. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.partyofregions.org.ua/projects/boundless-ukraine/435cbb6f17882/>.
165. Шевченко І. Польща в історії України / І. Шевченко. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ji.lviv.ua/n10texts/shevch.htm>.
166. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XVI – до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна) / Н. Яковенко. – К., 1993. – 416 с.
167. Яшуржинский Х. П. Описание г. Умани и Царицына сада / Х. П. Яшуржинский // Киевские губернские ведомости. – 1853. – № 2. – С. 11 – 14.
168. Яшуржинский Х. П. Описание г. Умани и Царицына сада / Х. П. Яшуржинский // Киевские губернские ведомости. – 1853. – № 5. – С. 33 – 35.
169. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T. 9. Województwo Podolskie. – 2-e wyd. – Wrocław, Warszawa, Kraków, 1996. – 458 s.
170. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T. 10: Województwo Braclawskie. – 2-e wyd. – Wrocław, 1996. – 576 s.

171. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T.11. Województwo Kijowskie. – 2-e wyd. – Wrocław, Warszawa, Kraków, 1996. – 573 s.
172. Aleksandrowska E. List Tomasza Kajetana Węgierskiego do Stanisława Szczęsnego Potockiego z przełomu lat 1784–85 // *Wiek Oświecenia*. – Warszawa: Wyd-wo Uniw. Warsz., 1995. – T. 11. – S.203–205.
173. Aleksandrowska E. Zabawy przyjemne i pożyteczne, 1770–1777: Monografia bibliograficzna. – Wrocław: PAN, 1959. – 237 s.
174. Antoni J. [Rolle]. Dwór tulczyński // *Wybór pism*. – Kraków, 1966. – T. II.
175. Antoni J. [Rolle]. Fatyma // *Wybór pism*. – Kraków, 1966. – T. I.
176. Antoni J. [Rolle]. Losy pięknej kobiety // *Wybór pism*. – Kraków, 1966. – T. I.
177. Antonovych D. Das ukrainische Theater / Das geistige Leben der Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart. – Münster, 1930. – 34 s.
178. Bańkowski P. Polskie archiwa magnackie w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym w Kijowie // *Archeion*. – Warszawa, 1964. – T. 40. – S. 173–176.
179. Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. Historia państwa i prawa polskiego. – Warszawa, 1976. – 654 s.
180. Beauvois D. *Histoire de la Pologne*. – Paris, 1995.
181. Bersohn Matias. Zofia Potocka. // *Kłosa*. – T. VII. – 10. IX. 1868. – № 167. – S. 132–133.
182. Bogucka M. Dzieje kultury polskiej do 1918 roku. Wyd 2. – Wrocław, 1991. – 435 s.
183. Boniecki A. Herbarz polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. – T. I–XVI. – Warszawa, 1899–1913.
184. Boscamp-Lasopolski Karol. Moje przelotne miłości z młodą Bitynką. – Kraków, 1963.
185. Brückner A. Dzieje kultury polskiej. – Kraków, 1930–1946. – T. 1–4.
186. Chrzęszczewski A. Pamiętnik oficjalisty Potockich z Tulczyna. – Warszawa, 1976. – 239 s.
187. Ciepieńko-Zielińska D. Królewietą na Tulczynie. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1962. – 293 s.
188. Czartkowski A. Pan na Tulczynie: wspomnienia o Stanisławie Szczęsnym Potockim, jego rodzinie i dworze. – Lwów; Poznań: Wydaw. Polskie, 1925. – 228 s.
189. Czernecki J. Mały król na Rusi i jego stolica Krystynopol. – Kraków, 1939. – 501 s.
190. Dąbrowski S. Niedole aktorów w XVIII wieku // *Pamiętnik Teatralny*. – 1954. – Z. 3–4. – S. 251–254.
191. Davies N. Boże igrzysko. Historia Polski. – Kraków, 1998. – T. 1–2.
192. Davies N. *Heart of Europe. A Short History of Poland*. – Oxford, New York, 1990.
193. Dobrowolski T. Sztuka polska: od czasów najdawniejszych do ostatnich. – Kraków, 1974.
194. Dworzaczek W. Genealogia. – Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe, 1959. – 181, [2] s., [10] k. tabl. złoż. luź.
195. Dybkowska A., Żaryn J., Żaryn M. Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności. – Wyd IV. – Warszawa, 1998. – 378 s.
196. Dziecioł A. Książki Potockich z Tulczyna w zbiorach starych druków w zamku Królewskim // *Kronika Zamkowa*. – Warszawa. – 1987. – № 4. – S. 14–17.
197. *Dzieje Polski* / Pod. red J. Topolskiego / Wyd.4 – Warszawa, 1993. – T. 1–3.
198. Eudoxiu de Hurmuzaki. *Dokumente privitoare la Istoria Românilor*. – Suplement I. – Volumul III. – Bucuresti, 1889.
199. Górski Antoni. Niewierna Greczynka. // *Kulisy*. – 17.VI.1962. – № 24. – 24. VI. 1962. – № 25.
200. Halecki O. Historia Polski. – Lublin, Londyn, 1992. – 316 s.
201. Hiscowa L. Z. Tulczyńska linia Potockich w aktach zespołu № 49 Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy w Kijowie // *Miscellanea historico-archivistica*. – Warszawa: Wyd. DiG, 1997. – T. 8. – S. 99–104.
202. Historia państwa i prawa Polski. – Warszawa, 1981. – T. 1–3.
203. Historia sztuki polskiej. – Kraków, 1962. – T. 1–3.
204. Hroch M. *Obrozeni malých evropských narodů*. – Praha, 1971. – 168 s.
205. Kallas M.K. Historia stroju Polski X–XX w. – Warszawa, 1999. – 564 s.
206. Kossakowska-Szanaja Z., Majewska-Maszkowska. B. Zamek w Łańcutu. – Warszawa: Arkady, 1964. – 469 s.
207. Kott Jan. Dou-Dou i Boskamp // *Wiadomości Literackie*. – 27. XII. 1936. – № 53/54.
208. Łątka J.S. Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji. – Kraków: Księgarnia Akademicka, 2005. – 480 s.
209. Łojek J. Dzieje pięknej Bitynki. Opowieść o życiu Zofii Wittowej-Potockiej. (1760–1822). – 6-e wyd. – Warszawa: Alfa, 1995. – 443 s.
210. Łojek J. Dzieje zdrajcy. Szczęśny Potocki. 2-e wyd. – Warszawa: Alfa, 1995. – 334 s.
211. Łojek J. Geneza i obalenie Konstytucji 3 Maja: polityka zagraniczna Rzeczypospolitej 1787–1792. – Lublin: Wydaw. Lubelskie, 1991. – 558 s.
212. Łojek J. Kalendarz historyczny: polemiczna historia Polski. – Warszawa: Alfa, 1996. – 710 s.
213. Łojek J. Konstytucja 3 Maja. – Lublin: Wydaw. Lubelskie, 1989. – 83 s.
214. Łojek J. Ku naprawie Rzeczypospolitej: Konstytucja 3 maja. – Warszawa: Alfa, 1996. – 234 s.
215. Łojek J. Potomkowie Szczęsnego. Dzieje fortuny Potockich z Tulczyna; 1799–1921. – 4-e wyd. – Warszawa: Alfa-Wero, 1996. – 227 s.
216. Łojek J. Stanisław August Poniatowski i jego czasy. – Warszawa: Alfa, 1998. – 229 s.

217. Mathieu N.-C. *L'Anatomie politique. Catégorisations et idéologie du sexe*. – Paris: Côté-Femmes, 1991.
218. Metodologiczne problemy syntezy historii historiografii polskiej / Pod red. J. Maternickiego. – Rzeszów, 1998. – 308 s.
219. Niemcewicz J. U. *Pamiętniki czasów moich*. – Lipsk: F. A. Brockhaus, 1868. – 323 s.
220. Niemcewicz J. U. *Podróże historyczne po ziemiach polkich między rokiem 1811 a 1828 odbyte*. – Paryż, 1858.
221. Niemcewicz J. U. *Pamiętniki czasów moich* // Wyd. Jan Dłhm. – Warszawa, 1957. – T. I. – 444 s.
222. Nitkiewicz M. *Biblioteka i życie kulturalne Łańcuckiej rezydencji*. – Łańcut: Museum-Zamek w Łańcucie, 1986. – 171 s.
223. Nitkiewicz M. *Katalog czasopism biblioteki zamkowej w Łańcucie*. – Łańcut: Museum-Zamek w Łańcucie, 1977. – 142 s.
224. *Od plemion do Rzeczypospolitej: Naród, państwo, terytorium w dziejach Polski* / Red.nauk. A. Mączak. – Warszawa, 1996. – 251 s.
225. *Polska – losy państwa i narodu* / H. Samsonowicz i in. / Wyd 2. – Warszawa, 1995. – 609 s.
226. *Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa* / Pod red S. Stępnia. – Przemyśl, 1990–2000. – T. 1–5.
227. Radziszewski F. *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych tak niegdyś byłych jako i obecnie istniejących w krajach dawną Polską*. – Kraków: W drukarni Wł. L. Anczyca i Sp., 1875. – 124 s.
228. Reyhman Jan. *Życie polskie w Stambule w XVIII wieku*. – Warszawa, 1959.
229. Rożycki Ed. *Z dziejów kultury książki w Kamieńcu Podolskim w XVI–XVIII w.* // *Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi: Studia i materiały*. – Warszawa, 1997. – T. 18. – S. 71–83.
230. Rychlikowa I. *Szkice o gospodarce panów na Łańcucie* // *Kwartalnik Historyczny*. – 1973. – № 2. – S. 445–448.
231. Rychlikowa I. *Ziemiaństwo polskie 1789–1864. Zróżnicowanie społeczne*. – Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe, 1983. – 385 s.
232. Serczyk W. *Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w drugiej połowie XVIII wieku*. – Wrocław-Warszawa-Kraków: Wydaw. PAN, 1965. – 171 s.
233. Serczyk W. *Włość humańska w drugiej połowie XVIII wieku (z problematyki społecznej i gospodarczej)* // *Zeszyty Naukowe UJ. – Prace Historyczne*. Kraków, 1961. – Z. 5. – S. 75–100.
234. Simon L. *Dykcjonarz teatrów polskich*. – Warszawa, 1935.
235. Smoleńska B. *Administracja gospodarcza dóbr wilanowskich i ich kancelaria rachunkowo-kontrolna (XIX–XX w.)* // *Archeion*, 1957. – T. 27. – S. 217–234.
236. Smoleńska B. *Struktura i funkcjonowanie Dóbr Wilanowskich (1800–1864)*. – Poznań: Państw. Wydaw. Rol. i Leśne, 1975. – 215 s.
237. Sobol R. *Z dziejów teatru Potockich w Tulczynie* // *Pamiętnik Teatralny*. – 1966. – Z. 1–4. – S. 189–222.
238. Strutyńska M. *Stare druki proveniencji Potockich z Tulczyna w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu* // *Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi: Wyniki perspektywy*. – Warszawa, 1992. – T. XIV.
239. Strutyńska M. *Stare druki proveniencji Potockich z Tulczyna w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Adenda* // *Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi: Zbiory rozproszone*. – Warszawa, 1993. – T. XV.
240. Swarczewska M. *Zofijówka Potockich w Humanu*. – Teka komisji urbanistyki i architektury, 1990. – T. 24. – S. 101–109.
241. Swarczewska M. *Zofijówka Potockich w Humanu*. – Teka komisji urbanistyki i architektury, 1992. – T. 25. – S. 95–104.
242. Szowkowyj D. *Dzieje i zawartość dokumentów z zespołu Potockich przechowanego w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie (Zespół 49, inw. 1, 2, 3)* // *Miscellanea historico-archivistica*. – Warszawa: DiG, 1997. – T. 8. – S. 105–111.
243. Ślusarczyk J. *Obszar i granice Polski (od X do XX wieku)*. – Toruń, 1995. – 222 s.
244. Świechowski Z. *Park w Zofiówce na tle europejskich założeń ogrodowych*. – *Kwartalnik architektury i urbanistyki*. – 1997. – T. 42. – № 2. – S. 91 – 105.
245. *The Cambridge History of Poland*. / Edit by W.F. Reddaway. – Cambridge, 1950–1951. – T. 1–2.
246. *The History of Poland since 1863* / R.F. Lesly, A. Polonsky, J.M. Ciechanowski, Z.A. Pelczynski. – Cambridge, London, 1989.
247. Topolski J. *Historia Polski Od czasów najdawniejszych do 1990 r.* / Wyd. 6. – Warszawa, 1995.
248. Tymowski M., Kieniewicz J. Holzer J. *Historia Polski*. / Wyd.5. – Warszawa, 1991.
249. Urbański A. *Memento kresowe*. – Warszawa, 1929. – 156 s.
250. Urbański A. *Podzwonne na zgłiszczach Litwy i Rusi*. – Warszawa, 1928. – 159 s.
251. Urbański A. *Pro Memoria*. – Warszawa, 1929. – 154 s.
252. Urbański A. *Z czarnego szlaku i tamtych rubieży*. – Warszawa, 1928. – 136 s.
253. Urbański Antoni. *Piękna Greczynka, Szczęsnego Potockiego żona*. // *Oko*. – 13. XII. 1925. – № 35. – S. 4–5.
254. Waldenberg M. *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje, idee*. – Warszawa, 1992. – 418 s.
255. Waliszewski K. *Autour d'un trone, Catherine II de Russie, ses collaborateurs, ses amis, ses favoris*. – Paris, 1894.
256. Wielopolska Maria Joanna. *Pecherniczka z Carogrodu* // *Kurier Poranny*. – 12.IV.1938.

257. Windakiewicz S. Teatr polski przed powstaniem sceny narodowej. – Kraków, 1921.
258. Wiśniowska Z. Katalog starych druków biblioteki Muzeum-Zamku w Łańcucie. – Łańcut: Muzeum, 1974. – 373 s.
259. Witkowski P. La genèse et la structure de la société nobiliaire polonaise: Manuscrit étude. – Université Paul-Valéry-Montpellier III, 2006. – 112 s.
260. Witkowski P. L'ensemble architectural du château de Tulczyn: Manuscrit étude. – Université Lumière-Lyon II, 2005. – 130 s.
261. Wolszczanowa H. Potocki: Stanisław Szczęśny, Jósefa Amelia z Mniszchów, Stanisław Septym, Jarosław, Mikołaj // Słownik pracowników książki polskiej / Pod red. Treichel I. – Warszawa, Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972. – S. 709-710.
262. Wyrozumski J., Gierowski J., Buszko J. Historia Polski. – Wyd. 3. – Warszawa, 1989. – T. 1–4.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф.; *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

© Чубіна Т. Д., 2013

Дата надходження статті до редколегії 28.10.2013